

"LANGUE DE BOIS" - ЖУРНАЛІСТСЬКИЙ НЕОЛОГІЗМ, РІЗНОВИД ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У царині політичної комунікації загальнотеоретична проблема "мова і влада" конкретизується у питання взаємодії мови і політичної влади як екстралінгвістичного чинника розвитку політичного мовлення. Цей взаємозв'язок є закономірним, проте необхідно враховувати, що мовна система розвивається також за своїми власними законами, які не регулюються ззовні. Втручання до внутрішньомовних процесів у вигляді підвищеного ідеологічного контролю призводить до семантичних і стилістичних деформацій дискурсу, позначених в зарубіжній лінгвістиці терміном "*langue de bois*" (буквально "дерев'яна мова") [16; 17; 19; 20; 22; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31]. Враховуючи важливість даної проблеми у сучасному соціополітичному контексті, розглянемо особливості функціонування даного типу політичного дискурсу на матеріалі російськомовної газетної публіцистики кінця ХХ століття.

Саме поняття "*langue de bois*" з'явилося в західній лінгвістиці відносно недавно, і в багатьох наукових працях воно є синонімом "радянського політичного дискурсу" (РПД).

Вперше вираз "*langue de bois*" виник у французьких засобах масової інформації на позначення стереотипного стилю політичних виступів діячів країн Східної Європи, а також керівників компартії Франції. Особливо часто цей журналістський неологізм вживався в публікаціях про СРСР і поступово він став втілювати суть радянського ладу. На думку західних лінгвістів [17; 20; 29] цей мовний і політичний феномен потенційно може існувати в будь-якому соціумі, різні лише мовні форми його реалізації. Наприклад, для французького "*langue de bois*" початку 70-х років було характерно нагромадження в мовленні політичних, економічних, наукових термінів та неологізмів. Але найтиповішим проявом "бюрократичної мови" вважається політичний дискурс радянської епохи, тому саме його дослідженню присвячена значна кількість зарубіжних праць [4; 16; 17; 19; 26; 27; 28; 29; 30; 31].

Вельми актуальною ця проблема стала зараз і для багатьох філологів, політологів та соціологів країн колишнього СРСР [1; 2; 5; 6; 8; 9; 10; 11; 13; 15].

Офіційний чи напівофіційний стиль писемного або усного мовлення, який з ідеологічних міркувань приховує, маскує внутрішній зміст [32, 426], почав складатися в Росії ще у ХІХ столітті. Новий імпульс розвитку він одержав у сталінський період, але особливого "розквіту" досягнув роки брежнєвського "застою". Спочатку політичний дискурс не відрізнявся від інших нарративних жанрів. Поступово владні структури виробили особливу, необхідну їм для певної мети "мову", яка претендувала на об'єктивність і науковість. Однак, за висловом вчених, це була "псевдонаукова мова, близька до утопії" [12, 379; 17, 64; 29, 9].

Поруч з найпоширенішим терміном "*langue de bois*" в літературі трапляються також інші словосполучення: *dretwa mowa*, *novomova*, *newspeak* [7, 96; 29], *la langue nouvelle*, *la langue officielle*, *la langue collective*, *la langue soviétique*, *la phraséologie "bolchévique"*, *le skaz soviétique* [17, 61; 24, 191], *la langue artificielle du pouvoir*, *le discours soviétique* [18, 69], *la novlangue*, *le discours officiel du Parti* [23, 213], *soviet "political" language* [21, 4], *la langue de propagande* [25, 7], *la phraséologie stéréotypée* [25, 10], *новояз* [3, 23; 8, 289], *советский новояз*, *партийный новояз* [11, 23], *новояз тоталитаризма*, *новоречь*, *квазиязык* [11, 19], *канцелярит* [8, 289], *деревянный язык* [12, 379], *советский официальный "дубовый язык"*, *советский политический язык* [1; 4], *политизированный советский язык* [10, 40], *советский идеологический язык*, *официальный советско-партийный политический язык*, *язык тоталитаризма* [10, 40], *тоталитарный язык*, *бюрократический язык* [3, 28], *партийный язык* [3, 21], *официозный язык*, *ритуальный дискурс* [1, 64].

Професор Лозанського університету, дослідник радянського політичного дискурсу Патрік Серіо пояснює внутрішню форму фразеологізму "*langue de bois*" так: "*langue de bois*" асоціюється з "*gueule de bois*", що означає 'похмілля, перепій' - стан, коли болить голова і "заплітається язик". Словосполучення "*langue de bois*" є також ветеринарним терміном на позначення захворювання рогатої худоби - ящура, при якому язик тварини стає твердим. У випадку інфікування людей розпухання язика робить мовлення нерозбірливим і ускладненим. П. Серіо вважає, що вираз "*langue de bois*" може бути метафорично перенесений на мову політики, точніше на її специфічний різновид [29, 27].

Відзначимо також існування технічного терміна "*langue de bois*", яким у столярній справі називають жолобок, зроблений у дереві.

Російською мовою фразеологізм "*langue de bois*" перекладають як "*шаблонный, казённый язык, пуганая болтовня*".

Визначення "дерев'яна" /про мову/ асоціюється з лексемами "бідна", "невиразна", "суха", "кострубата", "неоковирна", "дубова" і характеризує якість мовлення, стиль, невисокий рівень словесної майстерності. Французьке поняття "*langue de bois*" має виключно політичний зміст, і в російській мові йому більшою мірою відповідають вирази "*бюрократический язык*", "*канцелярит*".

Аналізуючи особливості публіцистичного стилю, було прийнято критикувати газетну мову, називаючи її казенною, штапованою, су-конною. Звичайно тут не брався до уваги безпосередньо стиль надрукованих промов, доповідей, заяв та ін. Але ж преса завжди є відзеркаленням офіційного політичного дискурсу.

Фіксуючи в писемному різновиді політичне мовлення, газета є одним з ефективних шляхів політичної пропаганди для поширення і утвердження в суспільстві ідеологічних поглядів. Тому поруч із терміном "мова політики" часто вживається термін "мова пропаганди та агітації". Будь-яка пропагандистська діяльність ґрунтується на таких категоріях як переконання і запевнення. Основу переконань індивідуального або масового характеру становить раціонально і емоційно засвоєна інформація та готовність діяти на базі одержаних знань.

Сутність навіювання як способу соціально-психологічного впливу полягає в дії на несвідому сферу людської психіки. Характерною рисою цього процесу є необов'язковість чітко виражених аргументів, що мали б підтверджувати прищеплювану думку. Тому в радянській ідеології переконання розглядалось як позитивний метод прогресивної комуністичної пропаганди, а навіювання, нав'язування поглядів - як використання буржуазною пропагандою "заборонених" прийомів. Звичайно, такий підхід можна вважати вкрай спрощеним, ідеологізованим. Історичний досвід засвідчив, що і в комуністичній пропаганді "навіювання" думки також часто переважало над елементами раціонального осмислення теми.

Отже, пропагандистська діяльність має свої закони, і трактування використовуваних нею методів залежить від конкретних історичних обставин та концепції самих інтерпретаторів. Радянські політологи і мовознавці детально досліджували мову та стиль західної пропаганди, "викривали" її маніпулятивний характер, засоби підбору і висвітлення інформації. Особливої критики зазнавало застосування для навіювання думки соціально-психологічних стереотипів [14, 19]. Велика увага надавалась власне лінгвістичним аспектам пропагандистського впливу [14]. Буржуазний політичний дискурс характеризувався в цілому як "розп-

ливчастий", з гіпертрофованою прагматичною інформацією, яка "деформує семантику мови" [14,48].

Використання в радянській пропаганді мовних засобів для маніпуляції суспільною свідомістю (політичні стереотипи, перефразування, евфемізація, дисфемізація, деформація денотативного і конотативного значень слів та ін.) відкрито не визнавалось [14, 19]. Проте офіційний політичний дискурс мав значні можливості для створення і втілення в свідомість мас ідеологічно орієнтованих, не завжди об'єктивних образів соціально-політичної дійсності.

Повертаючись до прикметника "дерев'яний", зазначимо, що в аналізованих газетних текстах він має негативну оцінку і може характеризувати, наприклад, невисокий фінансовий стан '*деревянный рубль, сверхдеревянные рубли (les roubles de bois, dévalorisés, dépréciés)*.

Поняття "*langue de bois*" в зарубіжному мовознавстві розглядалось насамперед як:

- 1) політичний дискурс комуністичних партій взагалі;
- 2) радянський політичний дискурс;
- 3) російська мова радянської епохи.

На думку П. Серіо, останнє твердження мало не лише теоретичне, але й практичне значення. З цього положення випливало, що російська мова, яка належить іншому геополітичному простору і є найбільш ідеологічно маркованою, не може викладатися таким же чином, як і інші іноземні мови [29, 9]. Проблемним було і питання: "Яку російську мову викладати?" Деякі західні лінгвісти представляли сучасну норму російської мови як ідеалізовану мовну модель, вироблену бюрократією, або як мову офіційних радянських текстів [30, 14].

Таким чином, "*langue de bois*" утворює наступні опозиції. З одного боку, вона протиставляється природній мові як навмисне відхилення від неї, що має певну прагматичну мету, тобто існує природна мова народу і штучна мова влади. З іншого боку, "*langue de bois*" протистоїть класичній російській мові дорадянської епохи: радянська "новомова" і традиційна російська "старомова". І третя опозиція - "соціальної двомовності" — "*langue de bois*" як специфічний код для офіційних виступів, засідань, тощо і мова повсякденного побутового спілкування.

Враховуючи ці опозиції, більшість зарубіжних дослідників характеризують радянську бюрократичну мову в аспекті передачі змісту і співвідношення з об'єктивною реальністю (П. Гард, М. Геллер, Л. Мартінес, А. Безансон, Ж. Мулен та ін.). Найбільш категоричним був погляд на "*langue de bois*" як на мову брехні і сюрреалізму.

"*Langue de bois*" базується на мовному механізмі співвідношення слова з дійсністю, в якому первинним є слово. Під впливом ідеологічного чинника концептуальний зміст лексичних одиниць тією чи іншою мірою змінюється, з'являється велика кількість слів з невизначеним, розпливчастим референтом, так звані слова-символи, лозунги [4, 7], міфологеми [10,40]. Те саме позначуване може бути пов'язане з різними позначаючими, одне з яких має референт, а інше - ні. Тому іноземному читачеві, який не володіє "*langue de bois*", інколи важко зрозуміти зміст радянського політичного тексту, оскільки слова співвідносяться нерідко з поняттями, не сумісними, відмінними від тих, якими він оперує у своєму мовному середовищі. Десемантизуються окремі слова і цілі відрізки дискурсу [3, 23]. Велика частка безреферентних висловлювань перетворює повідомлення в набір номінацій, позбавлених об'єктивно існуючої основи. Створення квазітекстів, які не передають вірогідної інформації, роблять більш значимим у РПД підтекст [1, 64]. Коментарій нерідко випереджає виклад інформації. Це досягається, наприклад, створенням заголовків, які зосереджують однозначну позитивну чи негативну оцінку описуваних подій. Радянський політичний дискурс відрізняє також високий ступінь клішованості та евфемістичності [3, 23; 5, 8], велика кількість віддієслівних іменників та наявність особливих сурядних зв'язків, що об'єднують в реченні слова, які не є синонімами [29]. Політичний газетний текст реалізовував ідеологічні завдання, поширюючи в суспільстві заштамповану інформацію особливого різновиду. Розрив між реальністю і її відображенням у пресі був настільки очевидний, що "найбільш ефективний антисов'єтизм полягав у публікації офіційних радянських текстів без будь-яких коментарів" [29, 40].

Зазнаючи значною мірою впливу особистого мовлення політичних керівників країни, РПД набуває в різні історичні періоди деяких специфічних рис. Дослідники виділяють, наприклад, "*langue de bois gorbatchévienne*" [25, 17] або "*перестроечний новояз*", який за істотних змін політичного лексикону зберігає типовий для РПД синтаксис і характеризується тією ж стереотипністю, лозунговістю і відірваністю від дійсності. Тому виникнення нового за формою і змістом політичного дискурсу лінгвісти та політологи пов'язують не з перебудовою, а з постперебудовним періодом, коли відбуваються глибокі перетворення в ідеологічній системі суспільства, які найбільш оперативно і наочно відображає політична преса.

На початку 90-х років у системі масової пропаганди складається нова комунікативна ситуація, для якої характерна відмова від попередніх

ідеологічних настанов, спрямованих на передачу псевдоінформації і створення політичних міфів. Внутрішня норма публіцистичного стилю набуває інших якостей, що виражаються в новому концептуальному і мовному змісті газети.

Політична диференціація суспільства сприяє появі періодичних видань різної орієнтації: від крайніх лівих до ультраправих. У сучасному газетному узусі зникає існуюча за радянської доби ідеологічна опозиція "соціалістичний табір - капіталістичні країни". Центр політичного протистояння переміщується із зовнішньої сфери на внутрішню. Відображаючи ідеологічно різнопланову за змістом інформацію, газети стають осередком, де стикаються зовсім протилежні думки про ті ж самі явища, поняття, реальні.

У мові політичної преси на відміну від стандартизованого РПД помітною є тенденція до спрощення, демократизації стилю, до лаконічного викладу, зближення з розмовним мовленням. Стилiстично знижені елементи просторіччя та арго у складі оцінних конструкцій з'являються на сторінках центральних видань, сприяючи десакралізації офіційного мовлення.

Перетворення в сфері масової комунікації поширюються на загальномовне використання і свідчать про формування нового політичного дискурсу: *le "néorusse", the newpolitical language* [11, 409; 26, 19].

"Радянська бюрократична мова більше не існує", - заявив у інтерв'ю "*Московским новостям*" після серпневих подій 1991 року міністр Економіки, Фінансів і Бюджету Франції П'єр Береговуа:

Il n'y a plus de langue de bois. J'ai rencontré des économistes, des chefs d'entreprises et les hauts dirigeants du gouvernement de l'Union. J'ai été frappé par le changement de langage. Il n'y avait pas de langue de bois, les entretiens ont été très francs, et dans un langage économique universellement admis. Nous avons parlé d'investissements, de stabilité monétaire, de profits, en utilisant les mêmes mots et avec la même intention (33,13).

Я зустрічався з економістами, керівниками підприємств, членами радянського уряду, і мене приголомшили зміни, які відбулися в мові. Переговори були ясними, вельми відвертими з використанням загальноприйнятої економічної мови. Ми говорили про інвестиції, фінансову стабільність, прибутки, вживали однакові слова і мали на увазі той самий смисл.

Політичні, економічні зміни в суспільстві, безумовно, торкнулися мовної сфери, і це відбилося не тільки у повсякденному звичайному мовленні людей, а й у мові офіційної політики. У зв'язку з новою ідеологічною спрямованістю суспільства порушилася схема взаємодії влади й мови, що склалася в радянські часи, зникли об'єктивні передумови використання колишнього "*langue de bois*" на офіційному державному рівні. Та говорити про миттєве й повне зникнення радянського бюрократичного дискурсу даної доби було б передчасним. Не виключались можливості його окремих поодиноких проявів, оскільки переворот в індивідуальній свідомості - процес більш тривалий, і відразу перебороти укорінені стереотипи, в тому числі мовні, нелегко.

Повертаючись до терміна "*langue de bois*", відзначимо, що в сучасному узусі він не є таким актуальним і використовується в політичній комунікації, головним чином, як метафора для критики риторики ідеологічних супротивників. Іноді зустрічаються й інші випадки вживання даного терміну. Так, наприклад, у статті "*Parlez-vous la langue de bois?*" (*Libération*, 3 грудня 1999р.) йдеться про комп'ютерний посібник, що пропонує функціонерам різного рівня та сфери діяльності понад 500 базових моделей виступів різноманітної тематики від політичних до вітальних.

Таким чином, зберігши негативну оцінність, вираз "*langue de bois*" поступово втрачає політичну спрямованість, і позначає 'стереотипне, шаблонне, плутане мовлення на телебаченні, в мистецтві, літературній критиці, науці, філософії і просто на рівні індивідуальної мовленнєвої культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А. Н. Языковые игры времён перестройки (феномен политического лозунга) // Russistik. - 1993. - № 2. - С. 63-74.
2. Воротников Ю. Л. Сокровище - как зеркало // Russistik. - 1992. - № 2. - С. 28-34.
3. Земская Е. А. Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества // Вопросы языкознания. - 1996. - № 3. - С. 23-31.
4. Земцов И. Советский политический язык. - London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1985. - 424 с.
5. Кёстер-Тома З. Некоторые размышления по поводу состояния современного русского языка // Russistik. - 1998. - № 1-2. - С. 7-16.
6. Купина Н. А. Тоталитарные стереотипы в городском просторечии // Russistik. - 1999. - № 1-2. - С. 35-48.
7. Куртин Ж.-Ж. Шапка Клементиса (заметки о памяти И забвении в политическом дискурсе) // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. /Общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. - М.: ОАО ИГ "Прогресс". - 1999. - С. 95-104.
8. Лысакова И. П. Воздействие русского газетного текста на менталитет личности // Russian Language Journal. - 1995. - Vol. XLIX, № 162-164. - С. 287-293.
9. Мокиенко В. М. Лапша [на ушах] как зеркало "новой русской" революции // Russistik. - 1996. - № 1-2. - С. 29-41.
10. Никитина Т. Г. Слово во времени, время в слове (К концепции словаря советизмов) // Russistik. - 1997. - № 1-2. - С. 40-49.
11. Русский язык конца XX столетия (1985-1995). — М. : Языки русской культуры, 1996. - 480 с.
12. Серио П. Русский язык и советский политический дискурс: анализ номинализаций // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: Пер. с фр. и португ. /Общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. - М.: ОАО ИГ "Прогресс". - 1999. - С. 337-388.
13. Шарифуллин Б. Я. О лексике и фразеологии "политизированного языка" // Лексика и фразеология: Новый взгляд. Раздел "Лексикология". - М.: Изд-во МГЗПИ, 1990. - С. 160-162.
14. Язык как средство идеологического воздействия: Сб. обзоров/АН СССР. Ин-т науч. информ. по обществ. наукам; Отв. ред. Ф. М. Березин. - М., 1983. - 218 с.
15. Яхнов Х. Социоллингвистика в России (90-е годы) // Russistik. - 1998. - № 1-2. - С. 17-25.
16. Bensimon G. Remarques sur les théories du totalitarisme: langage et réalité // Essais sur le discours soviétique. - Université de Grenoble III. - 1986. - № 6. - P. 33-46.
17. Bourg Ch.-A. Récit et langue collective. Postulation illicite // Essais sur le discours soviétique. - Université de Grenoble III. - 1986. - № 6. - P. 46-69.
18. Bourmeyster A. Quelles chances pour un dialogue politique, social ou culturel en Russie aujourd'hui? // Mots. Les langages du politique. - P.: Presses de sciences PO. - 1995. - № 42. - P. 61-80.
19. Courtan F. Dit, non-dit et discours // Essais sur le discours soviétique. - Université de Grenoble III. - 1986. - № 6. - P. 74-93.
20. Denquin J.-M. Vocabulaire politique // Que sais-je? № 3268. - P.: Presses Universitaires de France, 1997. - 127 p.
21. Dunn J. A. The Transformation of Russian from a Language of the Soviet Type to a Language of the Western Type // Language and Society in Post Communist Europe. Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995. - London: Macmillan Press LTD. - 1999. - P. 3-22.
22. L'Hermitte R. En lisant Patrick Sériot... // Essais sur le discours soviétique, russe... et autres discours slaves. - Université Stendhal - Grenoble III. - 1988. - № 8. - P. 227-233.
23. Lapiere J.-W. Le pouvoir politique et les langues. - P. : Presses Universitaires de France, 1988. - 289 p.
24. Paris D. Langue parlée, langue du peuple: le russe et le français // Le français dans le monde. - 1989. - août - septembre. - P. 188-193.
25. Pineira C., Toumier M. De quel bois se chauffe-t-on? Origines et contextes actuels de l'expression "langue de bois" // Mots. Les langages du politique. - P.: Presses de sciences PO. - 1989. - № 21. - P. 5-20.

26. Radiguet A. Les "taches blanches" et la réécriture de l'histoire en URSS // Essais sur le discours soviétique, russe... et autres discours slaves. - Université Stendhal - Grenoble III. - 1988. - № 8. - P. 5-20.
27. Robert C. La stratification fonctionnelle des langues // Essais sur le discours soviétique. - Université de Grenoble III. - 1986. - № 6. - P. 69-74.
28. Roche R. Lire l'URSS sans les images? // Essais sur le discours soviétique, russe... et autres discours slaves. - Université Stendhal - Grenoble III. - 1988. - № 8. - P. 161-167.
29. Sériot P. Analyse du discours politique soviétique. - P.: - Institut d'études slaves, 1985.- 362 p.
30. Sériot P. De l'amour de la langue à la mort de la langue//Essais sur le discours soviétique. - Université de Grenoble III. - 1986. - № 6. - P. 1-20.
31. Sériot P. Et ils n'auront qu'une seule langue // Essais sur le discours soviétique, russe... et autres discours slaves. - Université Stendhal - Grenoble III. - 1988. - № 8. - P. 39-55.
32. Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Е. Ю. Ваулина, Т. И. Гайковим, А. В. Зеленин и др.; Гл. ред. Г. Н. Складеревская; РАН. Ин-т лингвистических исследований. - СПб.: Фолио-Пресс, 1998. - 700 с.
33. Московские новости. - 1991 - № 37.